

EL LLAST DE LA TRADICIÓ

La historiografia del carlisme, que en els darrers anys ha rebut un impuls notable, es manté encara en bona part en la penombra malgrat els nous coneixements sobre el seu origen, desenvolupament i estructura social, ja que els treballs clàssics continuen llastant-ne l'estudi amb dues limitacions de base.

La primera és la confusió terminològica que encobreix la paraula, com ja va assenyalar J. Aróstegui l'any 1970.¹ Què és el carlisme, a què o a qui es refereixen els textos que utilitzen aquest concepte? És evident que un suposat corrent ideològic que es manté com a mínim entre 1833 i 1977, és a dir, al llarg d'un segle i mig, no pot ser un moviment unívoc, no només per la diversitat d'etapes en què subsisteix, per la pluralitat de dirigents o per la confusa trama d'ambicions i justificacions de les bases, sinó també perquè molt sovint els dirigents i els militants que conviuen en els mateixos anys i en els mateixos llocs no comparteixen més elements d'identificació que el nom del partit i arriben a estar a les antípodes ideològiques i poden acabar liquidant violentament les seves diferències. La seva longevitat en reflecteix l'escassa solidesa ideològica. L'exemple més re-

1. ARÓSTEGUI, J., *El carlismo alavés y la primera guerra civil de 1870-1876*, Vitòria, 1970, p. 241.

cent de les contradiccions internes és l'enfrontament de Montejurra l'any 1976 entre els seguidors del pretendent Carles Hug, que es proclamaven socialistes autogestionaris,² i els del seu germà Sixt, situat a l'extrem més bel·ligerant i irracional de la dreta. La divisió venia de lluny com també en venia la conversió del carlisme, si és que mai va ser un corrent ideològic cohesionat i mínimament homogeni, en un conglomerat de pensament eteri de marcat regust popularitzant. Es pot formular la mateixa denúncia contra qualsevol corrent de llarga tradició, sia la socialista sia la republicana, però ni tan sols citant-los per donar avior als seus orígens, ni els republicans no es presenten com a continuadors lineals de Xaudaró ni els socialistes, de Monlau. En canvi, els carlins, si més no alguns sectors, encara organitzen homenatges a guerrillers de la primera guerra o de la tercera i s'enorgulleixen de sagues familiars els avantpassats de les quals van combatre l'any 1823, l'any 1827, els anys trenta, amb els matiners, els anys setanta i els seus últims descendents armats van lluitar encara al terç de Montserrat contra la Segona República. Això reflecteix una fidelitat acrítica³ per tradició familiar. Josep Fontana va assenyalar fa uns quants anys la necessitat, pel que fa als anys inicials, «de distingir entre el *partit carlí* —el nucli de cortesans, militars, eclesiàstics i altra genteta que s'organitzaren per lluitar per un canvi polític a Espanya— i, per altra banda, les masses camperoles que els seguien en la lluita contra un enemic comú.»⁴

2. BORBÓN-PARMA, Carlos Hugo de, *Qué es el carlismo*, Barcelona, 1976, i *La via carlista al socialismo autogestionario*, Barcelona, 1977.

3. El presumpte foralisme evolutiu carlista es contradiu amb la seva actuació l'any 1936, contra el procés autonòmic republicà, fórmula modernitzada dels vells sistemes forals.

4. FONTANA, J., «Crisi camperola i revolta carlina», a *Recerques*, núm 10, Barcelona, 1980, pp. 7-16. L'esmenta a la p. 8.

La segona limitació és l'escorament ideològic de la majoria de treballs, present en grau màxim a tota l'abominable jungla d'apologies que es van multiplicar fa quaranta o cinquanta anys i que sovint es transmet a obres més ambicioses. La lectura aberrant i lineal que sorgeix dels autors del segle passat es troba latent en obres molt més recents amb interpretacions contagiades pels tics distorsionadors heretats del passat. Payne parla del «carlisme pagès i reaccionari»;⁵ Hobsbawn en qualifica els seguidors de «clericals», partícpis de «moviments de base popular [...] antiliberal catòlica», amb la qual cosa prima el caràcter filoecclesiàstic.⁶ Tuñón de Lara els veu com una conjunció de «nobles i pagesos (que) representen tots una societat arcaica».⁷ Per a Vicens Vives, «el carlisme seria el moviment armat del catolicisme espanyol, intransigent amb qualsevol novetat espiritual».⁸ A repèl d'aquests esquematismes, fa alguns anys i més acostada a la realitat, N. Sales parlava de les «partides de *sans-culottes* carlins» i del «partisà carlí al segle passat»,⁹ definicions que de fet ja insinuen diversos compo-

5. PAYNE, S.G., *Los militares y la política en la España contemporánea*, París, 1968, p. 4.

6. HOBBSBAWN, E.J., *Las revoluciones burguesas*, Barcelona, 1987, pp. 204 i 214. A la p. 283 insisteix que «la iglesia, el rey y un tradicionalismo tan extremado, que ya resultaba extraordinario a principios del siglo XIX, inspiraron las guerrillas carlistas [...] en sucesivas guerras civiles». Curiosament, a l'última citació no inclou Catalunya en la llista de territoris afectats.

7. TUÑÓN DEL LARA, M., *La España del siglo XIX*, Barcelona, 1973, p. 78.

8. VICENS, J., (dir.), *Historia social y económica de España y América*, V, Barcelona, 1974, p. 300.

9. SALES, N., *Història dels mossos d'esquadra*, Barcelona, 1962, p. 20. La segona definició enllaça amb P. VILAR, *Histoire de l'Espagne*, París, 1973 (1a. ed. 1947), p. 54, «don Carlos a été proclamé roi par ses par-

nents rupturistes en el carlisme. El retrat dels combatents cal completar-lo amb el dels dirigents encertadament descrits per Fontana com «una part de la clerecia, de la vella burocràcia, dels oficis menetrals en decadència, dels membres de les professions lliberals, de la noblesa menor».¹⁰

Fins fa poc, la història del carlisme era bàsicament un conjunt de narracions dels principals episodis bèl·lics, memòries i biografies, més o menys novel·lades, de dirigents, inspirades en la necessitat justificativo-apologetica, o bé pamflets divulgatius de caire hagiogràfic, enfront dels quals se situen les obres de caràcter liberal que només es distingeixen de les anteriors per la inversió dels conceptes maniqueus, sense arribar a penes a plantejar-se'n ni els components polítics profunds ni els sociològics. És a dir, es tractava d'obres limitades per un marcat component militant o ideologista. Hi havia descripció, però es defugia l'anàlisi. Part de les limitacions es derivaven de les fonts utilitzades, que no permetien una aproximació més acurada a les arrels de la mobilització, a qui eren els militants carlins i per què n'eren. La majoria dels combatents de base procedia de les denominades classes populars, amb una formació molt limitada que els dificultava la possibilitat de deixar testimoniatges escrits de vivències i de reivindicacions, no tant perquè es tractés d'analfabets absoluts com per l'escassa preocupació de deixar constància escrita de la seva visió dels esdeveniments històrics i per la manca d'interès, que sí que tenien

tisans». També J. FUSTER, *Indagacions i propostes*, Barcelona, 1981, p. 190, «¿fins a quin punt [...] no era l'agitació carlina una nova *jaoquerie*?».

10. FONTANA, J., *La fi de l'Antic Règim i la industrialització: 1787-1868*, Barcelona, 1988, p. 271. Aquesta caracterització dels impulsors encaixa com l'anell al dit al nucli conspirador de Reus, F. TORNÉ, *Los veinte años de inspiración*, p. 67.

altres sectors socials, per produir documents que justifiquessin les seves actuacions de cara al futur. Malgrat tot, cal plantejar-se si els testimonis dels combatents a peu són inexistents o ens són desconeguts. És a dir, si no es coneixen perquè no es van elaborar o si ho són perquè la seva localització no és la tradicional en arxius històrics habituals i s'han de rastrejar en llocs més propers a la seva redacció, a col·leccions particulars o en possessió dels seus descendents per pobles o masos. Testimonis immediats d'aquesta mena permetrien una visió del perquè del carlisme molt més propera a la percepció sentida pels protagonistes i crec que en general molt més elemental de la que es pot sustentar a partir de l'anàlisi de les dades i les pistes facilitades per altres fonts. Que n'existeixen ho demostra un text publicat fa anys, les memòries de l'alcalde de Roa,¹¹ descobertes per pur atzar, com també per atzar he pogut localitzar els testimonis de dos carlins catalans: un combatent, fill de sastre rural, que en forma de poema enalteix els reialistes i denigra els liberals,¹² i la crònica familiar, apassionant i desgavellada, del fill d'un menestral urbà arruïnat combatent a la primera guerra.¹³ Si la documentació carlina conservada a arxius familiars ha estat infrautilitzada, no ha tingut més sort la dipositada als públics, sia els municipals sia els nacionals o d'altres institucions.

11. LAZO, S., (ed.), *Memorias del alcalde de Roa Don Gregorio González Arranz, 1788-1840*, Madrid, 1935.

12. ANGUERA, P., «La guerra dels Set Anys segons un sastre carlí, a pagès», a *Revista de Catalunya*, núm. 38, Barcelona, 1990, pp. 34-36. ANGUERA, P. i SUNYER, M., (eds.) *Diversió de realistes i desengany de liberals*, Montserrat, 1991.

13. TORNÉ DOMINGO, F., *Los veinte años de inscripción*, edició i pròleg de P. Anguera, Reus, 1990.

LES QÜESTIONS PENDENTS

Convé un inajornable replantejament en profunditat de la qüestió carlina. El primer element que cal tenir en compte és la simultaneïtat de l'origen del carlisme amb diversos moviments europeus que coincideixen a enquadrar, com a base de la protesta contra les propostes liberals, masses d'origen camperol situades al marge o marginades per la transformació capitalista.¹⁴ L'ascensió del capitalisme i les revolucions liberals van implicar l'aparició d'una tipologia de conflictes socials inèdita fins aquell moment, que no es limiten als d'origen agrari (centrats en els problemes derivats de la confusa frontera dels drets territorials i/o jurisdiccionals i la seva traducció a la nova situació jurídica; en el trànsit d'una economia basada en l'autosuficiència a una d'horitzons de mercat més amplis que exigia l'increment d'excedents comercialitzables; en la reconversió de les fórmules de distribució de les rendes; en la modificació del marc jurídic i les transformacions de la titularitat de la propietat de la terra, tant la de mà morta com la comunal), sinó que s'estén als sectors menestrals; sobretot als que van ser incapços de superar el repte de la transformació de l'antic esquema de producció en capitalisme industrial, que comportava la irremissible proletarització d'amplis sectors de la societat urbana o paraurbana (entenem per paraurbana la de les petites capitals comarcals, situades a la frontera entre el poble i la ciutat pròpiament dita), bé que els menestrals van oscil·lar, en la seva evolució política, entre el reialisme pur i el liberalisme radical. El carlisme té, com a element diferenciador dels altres fenòmens

14. Com a visions útils i recents, remeto als articles de F. della PERUTA, J. DAVIS, C. DIPPER, B. FRITZPATRICK, N. G. MONTEIRO, amb la bibliografia que s'hi cita, a FRADERA, J.M., MILLÁN, J., GARRABOU, R., (eds.), *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic, 1991, pp. 59-150.

europaus, la seva llarga pervivència temporal, que el converteix en un element condicionant de tota la història d'Espanya al llarg del segle XIX amb guspireigs més esporàdics al segle XX, com és ara la participació en la insurrecció militar de 1936.

Diverses interpretacions del carlisme en proposen la identificació més o menys àmplia amb el protonacionalisme/nacionalisme quan insisteixen en la seva defensa o en la seva vindicació de les estructures forals. Una reflexió que cal emprendre és la de si és correcta la identificació del foralisme amb el nacionalisme, és a dir, si en realitat el foralisme no era més una expressió de classe que de nació, ja que sabem que els règims forals en vigor l'any 1833, igual que els que llavors ja estaven abolits, tenien un funcionament altament elitista. Si la foralitat equivalia al manteniment d'un nucli reduït de privilegiats en el poder, suposar que el poble tenia interès a garantir-los el monopoli és reduir-lo una vegada més al seguidisme alienat que massa sovint se li atribueix. En canvi, el que sí que resulta lògic és que aquesta defensa estamental fos propulsada pels seus beneficiaris, com es posa en relleu en el protagonisme dels «jauntxos» bascos, bé que sigui al País Basc, on la defensa del foralisme va quallar amb més profunditat en el sentiment popular, ja que comportava impostos menys gravosos, l'exempció del servei militar i una reducció del cost de la vida. Els sectors populars devien ser molt més contundents en els seus plantejaments, tal com s'intueix en la notícia publicada en un diari madrileny, *El Corresponsal*, l'any 1841, en què s'afirmava que diversos capitosts catalans refugiats a França «estan decidits a renovar els horrors de la guerra civil [...], però no a favor de Don Carlos, al qual detesten [...] sinó a favor del que ells anomenen "independència de Catalunya"»,¹⁵ sense que l'acompanyi

15. Reproduït a SÁNCHEZ AGUSTÍ, F., *Carlins i liberals a Catalunya (1840-1850)*, Sallent, 1990, p. 10.

cap reivindicació historicista. Aquí sorgeix un nou problema: quina era l'actitud dels dirigents liberals enfront de la que ara s'anomena qüestió nacional, sense discutir-ne l'innegable jacobinisme? L'any 1822 els liberals catalans ja reclamaven per a ells el protagonisme de la recuperació de les llibertats abolides «per l'antisocial "dret de conquesta"» de Felip V, ja que amb la seva proposta «renaixien, per dir-ho d'alguna manera, amb molta usura i millora els antics furs i llibertats de la província».¹⁶ Alhora entonaven cants apassionats, amb una retòrica molt semblant a la que després van fer servir els romàntics i el nacionalisme conservador d'arrel carlina, a l'antiga estructura legal, no perquè en volguessin el restabliment mimètic, sinó perquè en les noves llibertats burgeses veien les successores lò-

16. MUNS, R., *Breve noticia de las tareas y ocupaciones más importantes en que se ha ocupado la Diputación Provincial de Cataluña desde 6 de junio de 1820 hasta 28 de febrero de 1822*, Barcelona, 1822, p. 74. En cursiva a l'original. L'ambibalència liberal la sintetitza F. Raull, que després de descriure l'Espanya de 1835 com «un caos, un laberinto, dividio en provincias privilegiadas y en otras que no lo eran, y aún en provincias conquistadas, como era reputada Cataluña», reclamava la urgència de convertir-la en «un solo estado, un solo estado, un solo territorio TODO, gobernado por los mismos principios y leyes», *Historia de la conmoción de Barcelona, en la noche del 25 al 26 de julio de 1835*, Barcelona, 1835, p. 15. Al seu torn, un dels pocs textos teòrics del primer carlisme català, *Carlos V de Borbón rey legítimo de las Españas. Breve y sencilla demostración que ofrece a sus paisanos un catalán de su patria y de su rey*, Berga, 1837, de v. P (ou), tracta Felip V de «sabio monarca» i celebra el resultat de la guerra de successió sense fer cap plany pel decret de Nova Planta i les seves conseqüències, pp. 1, 20, 21, 30, 72 i 76, p. ex. Pel cas basc remeto a la brillant síntesi de J. FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, *La génesis del fuerismo*, Madrid, 1991

giques, d'acord amb el sentit dinàmic de la història, de les ja obsoletes per desfasades en el temps i en el sentir social. Si una facció dels carlins catalans va esperar la derrota i l'any 1841 per proposar una actuació independentista, els liberals (si és que Llauder pot qualificar-se de liberal) se l'havien plantejada molt abans. L'octubre de 1833 un comissionat de Llauder va fer un sondeig davant les autoritats militars franceses de la frontera per saber quina seria la reacció del seu Govern en la possibilitat que Catalunya es declarés «en independència» per forçar la regent a implantar un règim mínimament liberal.¹⁷ La possibilitat independentista flota sobre una altra documentació de l'època. Ja sé que la proposta liberal obeïa a dos motius que no eren el nacionalisme estricte: la pressió política sobre el Govern i la major eficàcia de la gestió militar, però el plantejament al govern francès indica per si sol que no es tractava d'una pura especulació teòrica i, en qualsevol cas, per què s'ha de donar més credibilitat al discurs absolutista que al liberal, si els dirigents de l'Antic Règim no havien fet el més mínim gest mentre es van mantenir sense traves al poder? Que a la Guerra dels Matiners s'intentés utilitzar la reivindicació foral com a reclam, encara que possiblement fos per influència dels republicans, indica sobretot que el sentiment nacional era més una aspiració o un record, per eteri que fos, del sentiment popular que no una part integrant d'un programa polític assumit i raonat. En contra de la justificació filoforalista del carlisme també es pot esmentar, com recorda V. Fernández, que l'abolició de la foral Junta General del Principat d'Astúries l'any 1834 no va provocar la més mínima oposició popular ni autènticament elitista, com tampoc no la van utilitzar els dirigents carlins per incrementar l'agitació. En aquest període tampoc no apareixen reivindicacions forals a Galícia.

17. Agraeixo a Mercè Jordà la notícia provinent dels papers de l'arxiu Llauder.

S'imposa alhora una necessària anàlisi qualitativa i quantitativa dels combatents. Sembla ja indiscutible que la pagesia va nodrir de manera essencial les files del carlisme. Hi coincideixen diversos indicadors. Però també ho va fer la menestralia empesa a la proletarització o a l'atur forçós, amb la qual cosa es confirma la tesi de J. Fontana¹⁸ que la geografia del carlisme obeeix més a l'empobriment que a la pobresa. No és endebades que les dues zones amb activitat carlina més intensa són Catalunya i el País Basc, pioneres en la transformació de les relacions econòmiques a Espanya. A Catalunya, dos fets demostren la importància de la presència de la menestralia a les partides. Les zones de més virulència van ser, precisament, aquelles que havien disposat d'una indústria tradicional important (el Berguedà o el Priorat) i aquelles amb una industrialització incipient al nou estil (el Baix Camp) que desbancava l'estructura anterior. V. Fernández per a Cantàbria, i J. Agirreazkuenaga i J. M. Ortiz, per al País Basc, han trobat la mateixa tipologia amb algunes matisacions. Les al·locucions de Llauder mentre ocupa la Capitania General els primers anys del conflicte i els plans de la Comissió de Fàbriques assenyalen reiteradament la relació directa de la crisi fabril amb l'increment de les partides. A un major nombre de fàbriques tancades, segons els seus amos a causa de la tolerància del Govern amb els contrabandistes, correspon una resurrecció amb nou ímpetu del carlisme. Cada teixidor enviat a l'atur era per ells un facciós en potència. Sembla lògic que els jornalers agraris que veien mermats els seus ingressos per les males collites o per les transformacions del sistema d'explotació i per la crisi de la indústria rural o de la domiciliària, i els treballadors industrials privats dels

18. FONTANA, *Op. cit.*, p. 15. Vegeu també les seves lúcides reflexions sobre el tema a *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, pp. 269-273.

seus salaris, s'incorporeassin a sou a les partides, però això no implica necessàriament una comunió plena amb la ideologia per a la qual, més que combatre, treballaven.

Als miserables de nova o de vella fornada s'han de sumar tots aquells que vivien ja dins de la marginalitat delictiva o hi eren empesos. Com passa a totes les guerres, especialment a les civils, la lluita constitueix una inesperada cobertura ideològica i un soplug per les accions dels situats al marge de la llei. Una quantitat important de bandolers, contrabandistes i captaires es van sumar a les hosts carlines, i amb la seva presència van contribuir a distorsionar-ne la imatge política i afavorir el seu bateig com a latrofacioses, la qual cosa comportava l'homologació, com a combatents, dels bandits i la consideració de bandits dels facciosos purament ideològics o a sou. La imatge publicitària que en el seu origen va servir per desqualificar els oponents enterboleix ara el seu component sociològic. Això es fa evident en el cas català. Les ordres de cerca dictades pel capità general, que alhora era superintendent de policia, posaven al mateix sac carlins purs i delinqüents comuns.

Els carlins han estat acusats sistemàticament de practicar un bandidatge salvatge imposant exaccions, practicant segrests o saquejant pobles. Les acusacions són certes i estan àmpliament documentades, però la veracitat dels fets no és obstacle per analitzar-ne l'actuació amb més equitat. Quina diferència real copsaven les víctimes entre les exaccions imposades pels carlins i les que provenien de les tropes liberals, reiteradament denunciades per les autoritats municipals o provincials, com les catalanes, que acusen les tropes de viure sobre Catalunya com si es tractés d'un país ocupat? Quina diferència hi ha entre el segrest a canvi d'un rescat copios portat a terme per les partides i l'amenaça de presó amb què els liberals exigeixen el pagament immediat de diverses contribucions extraordinàries? Quina diferència hi ha entre el saqueig de la localitat

per un capítost o la requisa per un oficial de l'exèrcit regular? Molt sovint la diferència prové més de la font que del vocabulari utilitzat per l'impositor, mentre que els efectes eren idèntics i les possibilitats de rescabalar-se'n igualment remotes, sense oblidar que l'exèrcit havia estat utilitzat tradicionalment com a element de coacció sobre els municipis morosos, amb el càstig complementari de l'obligatorietat de mantenir els cobradors.

Només els darrers anys es comença a desembullar la sociologia del carlisme amb treballs que es dediquen a l'enervant però imprescindible recompte numèric i nominal dels combatents, i que aporten, quan la documentació ho permet, informació sobre l'edat, l'estat civil i professió. Un estudi capdavanter va ser el de M. F. Castroviejo per a Galícia. Segons Castroviejo, el 39% eren pagesos; el 20,4% nobles rurals, el 13,9% clergat, els jornalers el 5,1% i la menestralia el 6,5%.¹⁹ En el cas català dels combatents localitzats fins a mitjan 1835, el 42% eren pagesos o jornalers agrícoles, el 17,45% eren teixidors o practicants d'oficis vinculats a la indústria tèxtil, mentre els eclesiàstics representaven el 5,09%.²⁰ A Santander la baixa pagesia representava el 83,40%, la noblesa menor el 8,2% i les classes baixes urbanes el 5,2%.²¹ Segons una mostra pamplonesa el 46,58% eren

19. CASTROVIEJO, M.F., *Aproximación sociológica al carlismo gallego*, Madrid, 1977, p. 156. BARREIRO, J.R., *El carlismo gallego*, Santiago de Compostela, 1976, pp. 155-156 ofereix una estratificació molt més discutible ja que integra en un sol bloc comerciants, menestrals i taverners.

20. ANGUERA, P., «Components i algunes motivacions del primer carlisme català», a *Moviments populars contra el poder de l'estat*, Barcelona, 1992, pp. 84-87.

21. SÁNCHEZ, M.A., *El primer carlismo montañés: aspectos sociales y localización geográfica*, Santander, 1985, pp. 33. Vegeu també FERNÁNDEZ, V., *Carlismo y rebelión campesina*, Madrid, 1985, pp. 49-50.

peons menestrals, el 12,51% jornalers agraris, i el 10,14% persones vinculades a l'administració.²² Per al País Valencià, sense donar estimacions percentuals, J. Millán destaca també la participació menestral a les partides.²³ La manca de sintonia terminològica als diferents estudis, derivada de la disparitat de les societats sobre les quals incideixen, dificulta una síntesi general. Però el problema principal deriva de l'ambigüitat terminològica. Parlar de pagesos com si formessin un tot homogeni comporta acceptar que constituïen una categoria social sense fissures, quan les diferències internes, incrementades per les característiques socio-contractuals dels diferents territoris, podien ser enormes. Per aconseguir més precisió, cal establir una definició dels conceptes utilitzats i, naturalment, sumar a les notícies estadístiques una bona informació sociològica, per obtenir la necessària correcció ponderada que reflecteix l'autèntica incidència social que permeti dilucidar, per exemple, si la major presència de gent del camp és deguda exclusivament al fet que constituïen la major part de la població o si realment la seva participació relativa és superior a la d'altres sectors. Per establir els índexs de participació en els estudis quantitius cal evitar la deducció dels percentatges sobre la població total, que es tra-

22. PAN-MONTOJO, J.L., «El ejército carlista en Navarra», a *Aportes*, núm 4, 1986, p. 17. Id. p. 16, «un 50 por 100 de los carlistas de esta ribera eran jornaleros». Altres informacions PAN, J. L., «Las bases de carlismo navarro: 1833-1839», a *I Congreso de historia de Navarra de los siglos XVII-XIX y XX*, II, pp. 23-36.

23. «Els militants carlins del País Valencià central. Una aproximació a la sociologia del carlisme durant la revolució burgesa», a *Recerques*, núm 21, Barcelona, 1988, pp. 101-123. Per a Aragó les xifres més limitades que ofereixen F. ASÍN, *El carlismo aragonés 1833-1840*, Saragossa, 1983, pp. 43 i 95 i F. ASÍN i BULLÓN DE MENDOZA, A., *Carlismo y sociedad 1833-1840*, Saragossa, 1987, pp. 31-33.

dueix en uns índexs irrisoris. El càlcul s'hauria de fer sobre la quarta part de la població prescindint de les dones, que representaven prop de la meitat del cens, i també dels nens i els vells, de manera que el resultat tingués en compte només la població amb possibilitats de participar en el combat. Una idea aproximada l'ofereixen les lleves de la postguerra immediata, publicades per Madoz en el seu diccionari, tot i que aquest resulti limitat en referir-se només als joves en estricta edat militar, malgrat que en la guerra van participar també els d'edats immediates, per la qual cosa se'n podria multiplicar la xifra per dos.

En tercer lloc, cal investigar quins van ser els motors del reclutament de les partides. S'ha insistit en el protagonisme dels hisendats locals i dels eclesiàstics. Encara que diverses fonts confirmen la veracitat d'aquestes afirmacions, no se'n troba la resposta indiscutible que justifiqui el perquè i el com d'aquest liderat. S'insisteix en el paper de primer ordre exercit per l'Església (confirmat per la retòrica i la imatgeria religiosa de les proclames), i en la reiteració dels carlins a presentar-se com a paladins de la defensa de la religió com a nexa aglutinador de la societat i com a creadora del model de vida. La religió actual, a més, com a esmorteïdora dels conflictes generats pels interessos interclassistes contraposats. Això és ben cert, però apareixen diverses qüestions que queden per resoldre. Per exemple, la suposada submissió ideològica a l'Església es contradiu amb la reiterada negativa a pagar els delmes, present ja a la Guerra del Francès. Cal explicar per quin motiu l'Església, incapaç de convèncer la pagesia perquè compleixi les seves obligacions fiscals, és capaç, en canvi, d'aconseguir que empunyï les armes en defensa d'una causa que no és pròpiament seva. Com també es pot qüestionar el grau de cristianització de la societat —abans de les campanyes de catequizació empreses a mitjan segle, un exemple paradigmàtic de les quals és el pare Claret—, perquè una cosa és que els pobles competissin per

veure qui construïa l'església amb més capacitat o que ho fessin els gremis per veure qui aconseguia la capella més suntuosa, i que sorgís una epidèrmica religiositat aparatosa, hereva de les fórmules externes del Barroc, i una altra de molt diferent que la religiositat, i amb ella les paraules dels seus propagandistes, fos assumida plenament. La contradicció entre religiositat oficial aparent i creença religiosa assumida i viscuda, malgrat la manca d'estudis en profunditat, era molt més notable del que se suposa habitualment, sense que això impedisés recórrer-hi davant la por atàvica a la mort o en moments de perill extrem. Les descripcions de l'estat físic dels temples o del compliment dels preceptes pasquals, coneguts pels llibres de visites pastorals, no reflecteixen en absolut una pràctica religiosa conscient; suggereixen una notable laïcització de la vida quotidiana. Abunden els rectors sumits en la misèria, els temples mig abandonats, bruts i en perill d'esfondrament, els expòsits i els casos de comportament moral al marge de l'església catòlica, les baralles dels rectors i els seus feligresos sobre l'edat en què els fills han de rebre els sagraments per evitar que tinguin la categoria de cos i abaratir, si moren, els costos dels oficis fúnebres.

Un missioner carlí, J. Areso, va deixar el testimoni de les seves prediques al País Basc i el nord de Castella a partir de 1827. La descripció del grau de catolicitat ambiental no té pèrdua, ja que, arreu els posaven tot d'obstacles per tal d'entorpir l'actuació dels missioners, dient-los, per exemple, *«no estan los pueblos para sufrir los gastos de los misioneros, ni los habitantes para perder el tiempo en misiones»*. El 1827 a Cervera del Río Alama *«pretenden muchos pasar su vida [...] blasfemando y profanando todo lo más sagrado y divino»*. En un balanç fet el 1836 des de Navarra explicava *«la España, desde el año 23 al 33, la veo hecha un cenegal de cieno y corrupción. En una parte veo el adulterio, en otra el aborto, en aquella el hurto y en esta*

*el asesinato [...] se tiemblan las columnas del firmamento al ver y oír errores los más grandes contra los misterios principales de nuestra fe».*²⁴

Tampoc no apareix gaire clara la simpatia que despertava el clergat entre la pagesia, quan part d'aquest havia estat desposseït de les seves terres al llarg del segle XVII per liquidar els crèdits rebuts d'institucions eclesiàstiques i quan s'acusava els rectors de forçar testaments favorables a l'Església en detriment dels interessos familiars aprofitant-se de les seves facultats notariais o la seva influència sobre els moribunds. Tenien, doncs, aquests eclesiàstics la força de pressió moral que se'ls suposa? Una qüestió semblant planteja la noblesa menor, titulada o simplement detentadora del privilegi militar, i amb ella els terratinents equiparables per riquesa, protagonisme o presumpció social. Tots ells veien en la liquidació del vell règim

24. ARESO, J., *Cartas cristianas del padre fr...*, Barcelona, 1845, vegeu esp. pp. 21-24, 77, 132-133, 146-148, 164-167 i 180-181. Per Areso, P. SAGÜES, *El padre José Areso, OFM, misionero y restaurador (1797-1878)*. Areso estigué exiliat a França (1837-1848) i pels incidents que provocà a Baiona el cònsol espanyol aconseguí el seu internament França endins. A l'exili anava de coll amb un altre frare, també carlí, Antonio Yoldi, el qual en un memorial adreçat a Carles V es dolia que els seus soldats, en plena campanya, posaven en quarentena «*los misterios de nuestra adorable religión*» i que entre ells circulaven amb profusió «*los libros prohibidos, los naipes [...] que [...] representan las figuras más torpes y obscenas, los juegos judaicos que presagian lo futuro [...]*. Yo no extraño que den por lícita la fornicación, y que aprueben un instrumento que, saciando la sensualidad, impida la generación, cual es el de los condones», que aprofitaven per a practicar múltiples «*estupros, incestos, adulterios y fornicaciones*», segons transcriu J. del BURGO, *Bibliografía de siglo XIX. Guerras carlistas. Luchas políticas*, Pamplona, pp. 1060-1061.

l'enfonsament del seu protagonisme centrat en el monopoli dels ressorts del poder polític i econòmic. Però és difícil d'imaginar, i encara més de justificar, que els jornalers i la pagesia pobra, juntament amb els menestrals empobrits, es llancessin a la muntanya per defensar-ne els privilegis amb les armes, mentre alguns d'ells actuaven com a prestamistes usurers. Si bé es cert que els clergues i els notables locals tenien a les mans eines de pressió per forçar que els seguisin en el combat, també ho és que difícilment el poble ignorava que eren els seus enemics de classe o d'interessos més immediats, i que, per tant, lluitaven per consolidar els seus botxins. En aquest sentit, serien interessants els estudis que investiguessin a llarg termini el conjunt de reaccions en una societat limitada, observant el canvi o el manteniment de la presa de posició, segons l'estament, als successius conflictes civils. Si a la primera guerra un poble es manifesta hegemonícament carlí, seguint aparentment l'exemple dels notables, ¿què passa als conflictes següents, un cop els notables s'han incorporat als moderats, per evolució ideològica simple, per haver observat que en el nou ordenament jurídic mantenien el seu estatus per esquivar el risc, per haver incrementat el seu patrimoni amb algun bé desamortitzat o per constatar que les eleccions censitàries els garantien la continuïtat en el monopoli polític? El poble, continua llavors a les files carlines, s'alinea amb els liberals o manté una actitud de displicència entre ambdues faccions? I si es manté fidel a la primera opció, qui n'és l'impulsor i amb quins estímuls, o, en cas contrari, a qui es deuria la ruptura de l'antiga solidaritat interestamental? Pot ser més raonable buscar com a nexa d'unió entre els sectors populars i els dirigents carlins un codi mental i cultural comú, que es podria traduir en uns valors ètics compartits, com la mitificació del passat llunyà, amb un rei justicier i sensible.

En els primers moviments antiliberals del Trienni, com han demostrat per a Cantàbria V. Fernández i per a Navarra R. del

Río, el seguidisme popular no es va produir, tot i que havia estat instigat per la petita noblesa i el clergat rurals. En canvi, sembla que es produeix l'any 1833. La causa del canvi d'actitud podria ser la dissolució del Cos de Voluntaris Reialistes, que durant la dècada havia enquadrat, com assenyalen càusticament els liberals, els sectors més depauperats de la societat. Els voluntaris van ser un dels primers motors de la rebel·lió carlina. La justificació es basaria en el fet que els voluntaris havien obtingut durant deu anys un sou segur, un protagonisme públic, una possibilitat d'actuació impune contra la burgesia rica, acusada de liberal, que transformava l'afront en un acte legal, i una tradició de disciplina i d'obediència amb els que més endavant els van empènyer a alçar-se contra la reina. Estaven, doncs, acostumats, potser també agraïts, a acatar les ordres dels futurs capitosts, que els havien permès exercicis d'arrogància i garantit la subsistència traient-los de la misèria per dotar-los d'un cert reconeixement públic. ¿La reacció dels voluntaris hauria estat la mateixa si en lloc de disoldre'ls i desarmar-los, amb la triple pèrdua de jornal, uniforme i prestigi, s'hagués optat per la seva reconversió, amb els canvis necessaris en la direcció del Cos, mantenint-ne la base en les seves prerrogatives i guanys? El plantejament pot semblar una *aberratio*, però les denúncies liberals catalanes sobre l'acollida de carlins a la milícia i posteriorment la integració de guerrillers als cossos francs, que no dubtaven a perseguir acarnissadament els seus antics companys, insinua que l'enrolament era més econòmic que ideològic. Pels mateixos motius caldria analitzar a què és deguda l'actuació contrarevolucionària dels components d'una força, a la qual diferents comentaris de coetanis i historiadors atorguen un component revolucionari més important que la mateixa Milícia Nacional, i dilucidar si el seu carlisme era antiliberalisme o el que primàriament pot definir-se com una actitud antisistèmica, que es mantindria amb el ma-

teix llenguatge, encara que amb un to diferent, i fins a quin punt la vinculació dels ex-voluntaris al carlisme no va empènyer altres sectors al liberalisme, més com a refugi que com a identificació ideològica plena.²⁵ A Catalunya, com a mínim, es va produir una altra situació. Durant els primers anys de la guerra l'impuls i la direcció van recaure en notables locals, però, a partir de 1836-1837, aquests desapareixen o són substituïts majoritàriament per capitosts de l'extracció popular més estricta, igual que els seus subordinats, la qual cosa va coincidir amb el creixement de les partides i la radicalització de les actuacions. Això pot reflectir una imatge més nítida de lluita social o un simple ús de la bandera carlina per encobrir activitats delictives, que haurien propiciat la deserció dels primers dirigents o el seu relegament. La pervivència d'una fidelitat militant popular els anys posteriors pot obeir a la mitificació transmesa familiarment, que presentaria, en àmplies zones, una imatge del carlisme com a oponent del sistema opressor, fos aquest liberal o capitalista; per aquest motiu, la progressiva deserció de dirigents no té una continuïtat equiparable a les bases més populars.

25. Per a les possibilitats de manipulació dels Voluntaris, *Galería militar contemporánea. Biografías pertenecientes al primer tomo*, Madrid, 1846, p. 52. Per a la seva indefinició ideològica, Marquès de Miraflores, *Memorias para escribir la historia contemporánea de los siete primeros años del reinado de Isabel II*, I, Madrid, 1843, pp. 18-19. , *Galería militar*, I, p. 71 i íd. *Biografías*, I, p. 67 participació de Voluntaris en una temptativa liberal. Voluntaris no necessàriament carlins, *Fastos españoles o efemérides de la guerra civil desde octubre de 1832*, Madrid, 1839, pp. 256 i 456. Sempre entre altres exemples possibles.

PER QUÈ CARLINS?

Les motivacions del carlisme actiu continuen sent una incògnita de solució difícil, ti encara més perquè els textos programàtics eviten la qüestió en no plantejar problemàtiques concretes, sinó ambigües teories generalitzadores. El que sí que sembla evident és que van anar canviant al llarg dels anys. El testimoni exhumat per P. Pascual²⁶ invita a creure que les motivacions del suport dels pagesos i els nuclis marginats de la ciutat obeïen a reaccions molt primàries i poc elaborades, tot i que això no exclou la presència d'un pòsit ideològic vague, més sentimental que raonat. Cal plantejar-se si el carlisme de base s'identificava amb les propostes dels seus dirigents o si obeïa en tot o en part a altres factors. En primer lloc, les limitacions operatives del Govern liberal. Extenses zones rurals del país, sobretot les situades a la muntanya (amb una ampliació del concepte a causa de la fragilitat de les comunicacions, que explica que es qualifiquin com a alta muntanya zones que avui fan riure), van estar durant llargs mesos sense veure ni per casualitat cap soldat liberal i, per tant, van quedar a mercè dels carlins, que hi imposaven impunement la seva llei. Aquests pobles, tant se val quina fos la seva opció, no tenien cap altre recurs, si no volien oferir un heroisme inútil i estèril, que el de ser externament carlins. Això porta implícita una altra qüestió: quants combatents carlins ho van ser per decisió ideològica plena, quants com a recurs de supervivència quan se'ls oferia un sou

26. «Carlisme i societat rural, la Guerra dels Set Anys a la Conca d'Odena», a *Recerques*, núm. 10, Barcelona, 1980, pp. 51-91. En canvi no contenen, en contra del que pretén l'editor, cap element de justificació de les causes reals de l'enrolament al carlisme, els documents com la carta d'un soldat o els comunicats oficials, que publica GARRALDA, J.F., «Fundamentos doctrinales del realismo y el carlismo (1823-1840)», a *Aportes*, núm 9, 1988, pp. 24-28.

més o menys estable que els garantia sobreviure en una època de crisi i, finalment, quants ho van ser contra la seva voluntat, en una quinta tan forçosa com la governamental? Resulta impossible discernir els percentatges de voluntaris, mercenaris i forçosos, però cal evitar lectures primàries. En aquest sentit, el cas basco-navarrès és exemplar. Per què hem de creure que aquells que oferien tota mena de resistència a les quintes tradicionals van acceptar sense resistència les d'origen carlí? Si a l'última Guerra Civil l'adscripció dels soldats de quinta a un bàndol o a l'altre va ser deguda únicament al destí forçat pel sorteig o, en menor grau, el dels voluntaris a la seva zona de residència, el mateix va passar a la Primera Guerra Carlina. Carlins sociològics van combatre amb les hosts liberals, de la mateixa manera que liberals i neutres es van veure forçats a incorporar-se a les del pretendent.

S'ha insistit molt en l'odi ressentit del camp cap a la ciutat, però massa poc en el menyspreu de la ciutat envers el camp; envers el camp i envers els sectors socials subalterns de la ciutat. Uns articles publicats al *Boletín Oficial de la provincia de Cataluña* els primers mesos de 1834 parlen de l'«amor a la mandra» dels jornalers o del desvergonyiment amb què feien ostentació de la seva misèria. El mateix menyspreu surt en comunicacions de la Comissió de Fàbriques. Si aquest menyspreu es feia públic en plena guerra civil, amb la crisi social latent, quan era urgent unificar voluntats per exterminar la rebel·lió i quan era lògic suposar que els interessos dels dirigents burgesos havien de facilitar un discurs de camaraderia amb els seus jornalers per incitar-los a participar al costat seu en la guerra civil, no cal gaire imaginació per suposar que en temps de pau i, amb l'ordre garantit per l'autoritat, el menyspreu devia ser molt més gran. L'animadversió de l'assalariat pel burgès era recíproca, amb l'agreujant que el ric podia utilitzar diversos sistemes per escarnir i humiliar el pobre. Amb la re-

volta carlina el jornalier va poder descobrir una via útil per venjar-se dels greuges rebuts, rebre un sou, practicar el saqueig i gaudir a més de les benediccions de part de la classe dirigent i del clergat, que alhora actuarien d'incitadors i d'encobridors de la venjança.

Els diferents nivells d'oposició, que comportaven una notable heterogeneïtat social, compartien l'enemic, però no els objectius finals. Els motius de participació dels dirigents semblen immediats i fora de discussió: la conservació del seu estatus i dels seus monopolis privilegiats. Però els dels combatents populars resulten més obscurs i confusos, perquè eren menys racionalitzats i més diversificats. La seva fidelitat inicial va ser molt més dèbil, com ho reflexen les constants inflexions de la facció, amb moments àlgids en èpoques d'especial penúria i uns altres de baixos quan la supervivència era més fàcil o la pressió liberal més forta. Tampoc no podien coincidir en un tot els motius dels desertors, que en un primer moment només aspiraven a defugir la incorporació a l'exèrcit, els dels delinqüents, ja fossin contrabandistes o bandolers, que buscaven només un soplug ideològic, i els dels pàries socials que necessitaven urgentment garantir-se les garrofes. L'absència de justificacions polítiques, en els escassos testimonis coneguts, no es deguda només a la ignorància o a la incapacitat de formular-les, sinó que obeeix essencialment a la realitat, a la seva absència estricta; en canvi, formulen denúncies contra els «senyors» i els «rics», als quals acusaven d'enganyar i d'explotar el poble, amb un llenguatge molt radical. La manca d'una veritable comunió profunda d'ideals amb notables rurals o clergues queda reflectida pel fet que aquells tampoc no es lliuraven de saqueigs, robatoris i altres coaccions, com tampoc no se'n lliuraven els edificis religiosos, ja que pesava més la seva riquesa que l'aparent aliança.

Entre els elements que poden justificar la incorporació dels sectors populars al carlisme actiu destaquen: la pressió exerci-

da pels notables locals i pels clergues, amb les limitacions apuntades més amunt, possible per la suma del prestigi social i la capacitat de xantatge econòmic. La protecció que els primers a incorporar-se van rebre de les autoritats municipals (en realitat, els mateixos notables locals o els seus homes de palla), en encobrir la seva participació eludint l'elaboració de les llistes de facciosos sol·licitades per les autoritats superiors, amb la qual cosa, a la pràctica, la participació guerrillera quedava impune, mentre que els beneficis econòmics que se'n derivaven eren reals; una situació facilitada per les limitacions governamentals per controlar, protegir i castigar. L'avversió contra les quintes, amb llargs anys de servei militar, les condicions de vida ínfimes i l'allunyament de la terra natal, que feien preferir la participació a les partides, amb més llibertat de moviment i habitualment en llocs propers al domicili, fet que permetia mantenir bona part de la vida normal, amb l'excepció basco-navarresa, on eren els carlistes els que quintaven. L'actitud contrària a la quinta era general a tot Espanya: l'any 1834 un article oficial parlava, referint-se a Mondoñedo, que «sovint, els mossos d'aquella província arrancant-se les dents i d'altres tallant-se els dits de la mà» intentaven «sostreure's amb uns mitjans tan bàrbars a l'honrós servei de les armes»; si es preferia la mutilació a l'exèrcit no ha d'estranyar que els joves optessin per enrolar-se a les partides; el retrat robot dels carlins catalans l'any 1833-1835 és majoritàriament el del solter en edat militar. La millor oferta econòmica i de llibertat, representada la primera per la soldada i la participació en els saqueigs o exaccions, i la segona, pel caràcter de força irregular oberta que van tenir a la major part del territori. L'actuació de les autoritats liberals que imposaven contribucions extraordinàries en diners o en espècie; que castigaven durament els familiars dels combatents carlins amb presons, multes i confiscacions; que ordenaven tales massives de boscos i canyars; que regla-

mentaven el trasllat a lloc segur dels homes útils en cas que s'apropés la facció (en realitat una deportació encoberta); que toleraven el pacte de la fam als familiars dels facciosos, entre altres mesures, pot haver empès gent ambigua o vagament simpatitzant a sumar-se a la facció per evitar penalitats més grans. Com també pot haver incitat a empunyar les armes en un desig de venjança immediat la vesània de diferents caps liberals que van practicar execucions massives de presoners, fet que, si bé era compartit amb els carlins, oferia una diferència fonamental: mentre les víctimes carlines podien ser soldats de quinta procedents de terres llunyanes, les liberals eren majoritàriament de la comarca i quan es podia afusellats davant del seus, per tant, la reacció dels familiars i amics contra els responsables de la mort que intentaven venjar era molt més immediata i en calent. Tot això unit, pel que fa a la pagesia, a la pèrdua definitiva de la participació en els béns comunals i, pel que fa a la menestralia, a l'ampliació de competència desigual que significava la liquidació dels gremis. En un altre lloc he intentat documentar sobre fonts geogràficament limitades aquestes afirmacions que s'haurien de contrastar amb estudis monogràfics a base de fons municipals o comarcals per ratificar-los o introduir-hi matisos. Per al coneixement correcte dels que formaven les bases és imprescindible el buidat exhaustiu dels llibres parroquials d'òbits, de les llistes dels acollits a indult, de les de presoners o les d'incorporats a la facció i les que poden subministrar fonts consulars com ha evidenciat Rodríguez Moñino.²⁷ La consulta dels llibres parroquials, juntament amb la d'altres fonts complementàries, permetrà establir el cost

27. *El exilio en la España del XIX (Carlistas y «demócratas revolucionarios»*), Madrid, 1984. Un estat del total d'exilats a França l'any 1840 a BULLÓN, A., «Memoria histórica del partido carlista», a *Aportes*, núm 5, 1987, pp. 5-6

humà de la guerra, potser la més cruel de les que han assolat la península, perquè en àmplies zones no va ser una típica guerra d'ocupació, sinó que el control del territori era extremadament canviant, la qual cosa facilitava venjances sanguinàries i reiterades. Igual que per conèixer les causes d'incorporació són imprescindibles, a més dels escassos testimonis personals inèdits, la localització de les actes d'indult, tot i la seva mediatització evident.

Sortosament la majoria dels últims estudis publicats sobre el carlisme tendeixen a aprofundir en aquesta direcció, acotant zones limitades, però no insignificants, que permeten un treball d'apropament en profunditat a la problemàtica latent darrera de les retòriques grandiloqüents.

*Aquest article va ser publicat a la revista *Ayer*, núm. 2, 1991, pp. 61-77. L'autor ha revistat la traducció i ha ampliat el text.